

УДК 332.02+338.48+352.07

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.27>**Холодок В.Д.**

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри туристичного бізнесу,
Харківська державна академія культури
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5352-7362>

Kholodok Valentyna

Kharkiv State Academy of Culture

УПРАВЛІННЯ ТУРИЗМОМ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА СТРАТЕГІЇ НА МАЙБУТНЄ

REGIONAL TOURISM MANAGEMENT IN WARTIME AND STRATEGIES FOR THE FUTURE

Стаття присвячена дослідженню особливостей функціонування туристичного бізнесу Харківщини в умовах війни, уточненню стратегічних орієнтирів відновлення та розвитку туризму у повоєнний час. З'ясовано, які види туризму практикувалися в громадах Харківщини до війни і яким чином змінився туризм після початку війни. Проаналізовано проблеми, з якими довелося зіткнутися підприємствам туристичної сфери Харківської області під час війни. Досліджено загрози для туристичного розвитку громади. Встановлено, що перспективи розвитку туризму в Харківській області пов'язані перш за все з удосконаленням механізму управління туризмом на всіх рівнях; відновленням функціонування туристичних локацій; модернізацією туристичних об'єктів за рахунок грантових коштів; формуванням нової спадщини – створенням музеїв, меморіалів, експозицій, пам'ятних місць; розробкою маршрутів пам'яті, відкриттям нових цікавих атракцій.

Ключові слова: туризм, туристична галузь, управління туризмом, суб'єкти туристичного бізнесу, соціологічне опитування, стратегії розвитку туризму, програма розвитку туризму.

The purpose of the paper is to study the impact of military operations on the tourism activities; to identify priorities for improving tourism management at the regional level under martial law; to clarify the strategic guidelines for the development of tourism in the Kharkiv region in the post-war period. The relevance of the study stems from the need to develop effective proposals for improving the efficiency of tourism management at the regional level in the post-war period. In order to formulate practical recommendations for a strategic vision for the restoration of the tourism industry and improvement of management mechanisms, taking into account the wartime challenges, a comprehensive study of the problems faced by the tourism sector in the Kharkiv region during the war is necessary. Theoretical and applied analysis of the current state of the tourism industry in Ukraine was carried out using logical, analytical, and system-structural research methods. The study is based on data from a sociological survey conducted as part of the Estonian-Ukrainian research project "Development of Ukrainian frontline communities and the tourism business under war conditions and strategies for the future". The results of the study helped to identify ways of post-war reconstruction of the tourism industry. First and foremost, a safety strategy for the resumption of tourism travel should be introduced, and work should be carried out with tourism businesses regarding safe visits to sites in the post-war period. In order to preserve the cultural potential, historical values, formation of new heritage and development of priority types of tourism, it is necessary to elaborate a Tourism Development Programme for Kharkiv Region with specifically defined tasks. Promising directions are: introduction of memory routes; establishment of cooperation with public organizations, charitable foundations and potential investors on implementation of joint initiatives and grant projects on tourism restoration; enhancement of community participation in international tourism projects; strengthening of tourist information exchange with Ukrainian regions and other countries. Scientific novelty: the study of the relationship between wartime tourism management and the post-war reconstruction strat-

egy of the industry has been further developed. Priority directions and mechanisms of tourism management at the regional level in the postwar period were clarified. Practical significance: the results of the study can be used in the formation of a strategy for tourism development and the design of regional target programmes in the post-war period.

Key words: *tourism, tourism industry, tourism management, tourism business entities, sociological survey, tourism development strategies, tourism development programme.*

Постановка проблеми. В умовах війни управлінцям різних рівнів необхідно розв'язувати принципово нові проблеми й завдання, пов'язані з управлінням туристичною галуззю, що зазнала великих втрат і суттєво скоротила свою діяльність. Управління туризмом в умовах воєнного та повоєнного стану має свої особливості. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розробки дієвих пропозицій щодо підвищення ефективності управління туризмом на регіональному рівні в повоєнний період. Для розв'язання цього завдання необхідний попередній ретельний аналіз різних підходів і точок зору представників сфери туризму на цю проблему. Для формування практичних рекомендацій щодо стратегічного бачення відновлення галузі туризму та удосконалення механізмів управління з урахуванням викликів воєнного часу, необхідне всебічне дослідження проблем, з якими довелось зіткнутися підприємствам туристичної сфери Харківської області під час війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що питання функціонування туризму в умовах воєнного стану та його відновлення у повоєнну добу набуло особливої актуальності та перебуває у фокусі уваги наукових досліджень. Зарубіна А., Сіра Е., Демчук Л. приділяють увагу особливостям функціонування туристичної галузі в умовах війни, відзначають особливості функціонування туристичного бізнесу в умовах воєнного стану (зокрема, формування туристичних маршрутів з урахуванням наявності бомбосховищ, планування туристичних мандрівок відповідно до дії комендантської години тощо) [1]. Роїк О., Недзвецька О. акцентують увагу на необхідності розробки стратегії відновлення туристичної сфери України в повоєнні часи [2].

Перспективи повоєнного відновлення сфери туризму в Україні розкрито в праці Моца А., Шевчук С., Середи Н., зокрема, автори акцентують увагу на розробці та реалізації програм (як державних, так і міжнародних), підтримці суб'єктів туристичної діяльності, забезпеченні тісної співпраці між країнами у напрямку взаємопідтримки туристичної діяльності, підвищення інтересу іноземних туристів до пам'ятних маршрутів та повоєнних символічних місць, пошуку нових методів та способів реалізації туристичних послуг тощо [3]. Проблематиці удосконалення векторів стратегічного розвитку індустрії туризму та гостинності в умовах збройних конфліктів і пост конфліктного відновлення присвячена стаття Носирева О., Деділової Т., Токар І. [4]. Сіра Е., Голубець І., Безрученков Ю. наголошують, що у повоєнному відновленні сфери туризму в Україні доцільно опиратись на підтримку національних та міжнародних організацій шляхом розробки та реалізації програм і проектів [5]. Барвінок Н. доводить, що воєнні дії, збройні конфлікти впливають на створення нової спадщини та сприяють розвитку «туризму пам'яті», який ґрунтується на вшануванні пам'яті всіх, хто постраждав внаслідок воєнного вторгнення [6]. На думку науковців Перегуди Ю., Кривоберець М., актуальним у повоєнний час в Україні є удосконалення чинного законодавства в частині розвитку туризму, включаючи внесення змін та доповнень до чинних нормативно-правових актів у сфері оподаткування, природокористування, екології та захисту прав споживачів [7]. Лелюк О. наголошує, що після завершення війни потрібна буде масштабна маркетингова кампанія, спрямована на формування переконання про Україну як про безпечний туристичний напрямок. Підвищений інтерес іноземних туристів до міст-героїв, повоєнних меморіальних пам'яток, символічних і трагічних місць України, вимагатиме особливого підходу з точки зору етики і безпеки [8]. Науковці Баженова С., Пологовська Ю., Бикова М. прогнозують, що за допомогою туризму можливо: подолати нерівномірність розвитку окремих територій регіону;

відновити регіональну економіку за рахунок залучення інвестицій; покращити інфраструктуру; забезпечити зайнятість населення; покращити екологічний стан за рахунок додаткового фінансування природоохоронних програм [9].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Значна частина науковців зазначають, що у контексті післявоєнного відновлення країни перспективним буде розвиток воєнного (міліарного) туризму, метою якого є відвідування місцевості, що пов'язана з воєнними діями, військових об'єктів і полігонів, місць битв, великих випробувань і горя, поховань загиблих воїнів, меморіальних комплексів, музеїв тощо.

Однак, незважаючи на значну кількість публікацій, бракує ґрунтовних досліджень щодо механізмів управління туризмом на регіональному рівні в умовах воєнного стану та стратегії повоєнного відновлення з конкретними рекомендаціями щодо їх впровадження.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є дослідження впливу воєнних дій на діяльність суб'єктів туристичного бізнесу; виявлення пріоритетних напрямків удосконалення управління туризмом на регіональному рівні в умовах воєнного стану; уточнення стратегічних орієнтирів розвитку туризму на Харківщині у повоєнну добу.

Інформаційною базою дослідження є дані соціологічного опитування, яке проводилося в межах естонсько-українського науково-дослідницького проекту «Розвиток українських прифронтових громад і туристичного бізнесу в умовах війни та стратегії на майбутнє» з 2 по 15 лютого 2023 року естонськими (Талліннський університет) та українськими вченими (Запорізький національний університет, Криворізький державний педагогічний університет, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, Харківська державна академія культури) за підтримки Естонського дослідницького агентства. Соціологічне опитування включало 25 запитань закритого та відкритого типу щодо різних напрямів діяльності туристичного бізнесу. Технічним інструментарієм опитування слугував застосунок Google-Forms.

Методи дослідження. Теоретико-прикладний аналіз поточного стану туристичної галузі в Україні здійснювався за допомогою логіко-аналітичних та системно-структурних методів дослідження. Для аналітико-статистичної обробки результатів опитування застосовувалося відповідне програмне забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Черговим випробуванням для туризму стала війна російської федерації в Україні. Туристична галузь Харківщини гостро відчула вплив військових дій і зіштовхнулася з низкою критичних викликів, пов'язаних із руйнацією значної кількості об'єктів історико-культурної спадщини, туристичної інфраструктури та ушкодженням рекреаційного потенціалу територій. Наразі туристичний бізнес перебуває на паузі, потік гостей призупинився та усі заплановані подорожі скасовані.

До початку повномасштабного вторгнення військ РФ, Харківщина мала потужний туристичний потенціал та вражала дивовижними природними ландшафтами, серед яких – ріки, озера і водоймища, мінеральні джерела, національні природні парки, дендропарки та інші пам'ятки природи. Харківщина також цікава туристам історичними, археологічними та архітектурними пам'ятками. Музеї Харківщини дивували туристів своїми дивовижними виставками, унікальними роботами місцевих майстрів, інтерактивними програмами та цікавими музейними експонатами. Кожен куточок області мав власні «родзинки»: історично важливі об'єкти, автентичні фестивалі, сучасні заклади відпочинку, архітектурно цікаві комплекси тощо. Динамічно розвивалися різноманітні види туризму: культурно-пізнавальний, екологічний, гастрономічний, подієвий, сільський зелений, оздоровчий, активний тощо. Цікаві туристичні маршрути діяли для різних категорій людей, в тому числі і для інклюзивних. Місто Харків вражає туристів своєю красою парків, скверів, фонтанів, історією, розвиненою сучасною інфраструктурою. За останні роки значно збільшився потік туристів.

Реалізацію державної туристичної політики на регіональному рівні забезпечують Департамент культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації, Депар-

тамент міжнародного співробітництва Харківської міської ради. Організаційну, методичну та інформаційну роботу туристичного спрямування здійснює Обласний комунальний заклад «Харківський організаційно-методичний центр туризму». Питанням розвитку туризму приділено значну увагу. Зокрема, в Стратегії розвитку Харківської області на період 2021–2027 років передбачено одним із перспективних напрямів розвиток внутрішнього і в'їзного туризму [10]. Успішне виконання завдань відбувалося шляхом реалізації «Програми розвитку культури, туризму та охорони нерухомої культурної спадщини Харківської області на 2019–2023 роки» у наступних напрямках:

- сприяння створенню сучасних туристично-привабливих об'єктів;
- встановлення елементів дорожньої навігації до туристичних об'єктів;
- формування мережі інтерактивних туристсько-інформаційних центрів;
- стимулювання підприємницької активності щодо розвитку сільського зеленого, гастрономічного, екологічного, активного та інших видів туризму;
- забезпечення розвитку кадрового потенціалу через проведення семінарів, тренінгів, майстер-класів тощо.

Проте наразі розвиток туристичної галузі наслідок бойових дій на території області має низку перешкод через замінування значної частини території, руйнування туристичної інфраструктури та пам'яток культурної спадщини, відсутність системи розповсюдження знань про безпеку туристичних подорожей, незадовільний стан доріг після воєнних дій, дефіцит фахівців з туризму у громадах.

З метою виявлення особливостей функціонування туристичного бізнесу Харківщини в умовах війни, використання методів та інструментів управління туристичною галуззю та окреслення стратегічного бачення відновлення і розвитку туризму у повоєнний час естонськими і українськими науковцями було проведено опитування [11].

Загалом кількість респондентів становила 144 особи з 5 регіонів України, у тому числі з Харківської області 37 осіб (25,7% від загальної кількості вибірки). Цільовою аудиторією були власники туристичного бізнесу, працівники закладів туристичної інфраструктури та атракцій, представники громадських організацій туристичного спрямування та виконавчої влади, яка координує туристичну діяльність на прифронтових територіях України.

Респонденти Харківської області зазначили, що до початку війни на Харківщині перевага віддавалася культурно-пізнавальному (18,8%); фестивальному та подієвому туризму (14,8%). На пріоритетність спортивного та активного туризму вказали 10,7% респондентів. Гастрономічний туризм практикували 8,1% опитаних. Екологічним та сільським зеленим туризмом займалися 7,4% респондентів, варіант етнокультурного та промислового туризму обрали 6,0%. Лікувально-оздоровчий та діловий туризм обрали 4,7%, релігійний – 3,4%, екстремальний – 1,3% респондентів.

Щодо змін, які відбулися у туристичній галузі, респонденти зазначили наступне: по-перше, атрактивні туристичні об'єкти припинили функціонувати або приймати туристів (23,7%); по-друге, знизився рівень платоспроможності населення (22,7%); по-третє, деякі туристичні локації зазнали пошкоджень (20,6%). На зниження рівня інтересу до відвідування туристичних об'єктів вказали 17,5% респондентів. На активізацію співпраці між волонтерами, громадами та представниками туризму у зв'язку із збільшенням потоку переселенців та їх зацікавленістю місцевими туристичними об'єктами вказали 6,2% респондентів. Щодо іншого варіанту відповіді (3,1%), то респонденти зазначили такі зміни у розвитку туристичної сфери, як: знищення логістики, руйнування та знищення об'єктів культурної спадщини, існування загрози обстрілів тощо.

Серед проблем, з якими довелося зіткнутися підприємствам туристичної сфери Харківської області, респонденти визначили наступне: довелося повністю переорієнтувати свою діяльність з туристичної діяльності на інше спрямування (15,8%); із-за низького попиту вирішили тимчасово призупинити діяльність (14,5%); емоційне виснаження працівників та їх моральна неготовність працювати в сфері послуг (13,2%); довелося пов-

ністю припинити функціонування із-за відсутності економічної рентабельності (13,2%); партнери з туристичної діяльності припинили своє функціонування або не приймають туристів (13,2%); працівники поїхали за кордон (13,2%); туристичні об'єкти, з якими був пов'язаний бізнес, потрапили в зону окупації або активних бойових дій і стали недоступними (10,5%). Інший варіант (6,6%) був представлений такими відповідями: висока небезпека, загроза життю і здоров'ю, переорієнтація турів та екскурсій на західну Україну та волонтерський напрямок; обмеження екскурсійної та рекреаційної діяльності в зв'язку з забороною відвідування природних територій [11].

Головними перспективами розвитку туризму Харківської області респонденти вказали можливість модернізувати туристичні об'єкти за рахунок грантових коштів (33,3%) та відновлення функціонування туристичних локацій (33,3%); 23,3% респондентів вважають, що туристи будуть приїжджати, щоб на власні очі побачити наслідки військових дій; важко було відповісти 10,1% респондентам. Понад половину респондентів вважають перспективними такі напрямки (види) туризму, як культурно-пізнавальний (59,5%); фестивалний та подієвий (48,6%); спортивний та активний (37,8%). До не перспективних видів туризму респонденти віднесли темний туризм (73,0%); релігійний (75,7%); лікувально-оздоровчий (54,1%); індустріальний (промисловий) (59,5%) та сільський (51,4%). На думку респондентів для створення нової спадщини громади необхідно: налагодження мирного життя; відновлення економіки та інфраструктури, створення туристичних кластерів та нових робочих місць; формування нової спадщини – спадщини війни; створення музеїв, меморіалів, експозицій, пам'ятних місць; відкриття нових цікавих атракцій.

На питання анкети щодо можливостей розвитку та удосконалення свого бізнесу відповідно до європейських практик очима прифронтових туристичних локацій отримані наступні відповіді. У майбутньому респонденти хотіли б вивчити нові цікаві туристичні пропозиції (17,3%); збільшити попит на туристичні послуги з боку внутрішніх і зовнішніх туристів (16,7%); займатися проектною та грантовою діяльністю (14,1%); ефективною рекламою в соціальних мережах та роботою з цифровими платформами (13,5%). Співпрацювати з громадою та бізнесом хотіли б 10,9%; освоїти франчайзінг хотіли б 10,9% респондентів; отримувати якісний сервіс за помірними цінами – 7,7% респондентів; цікавить портрет туриста після закінчення війни 9,0% респондентів. Для туристичних суб'єктів Харківської області перспективним у кластерній співпраці є: досягнення переваг у розробці продукту (30,9%); отримання кращого доступу до ресурсів (27,9%); посилення маркетингової складової (25,0%). Заощадження операційних витрат до переваг віднесли 11,8% респондентів. Також в анкетах з боку респондентів було висловлено бажання обмінюватися досвідом з колегами та бути конкурентоспроможними на туристичному ринку.

Найбільшими загрозами для туристичного розвитку громади на думку респондентів є: загроза втрати культурних цінностей в окупованих та прифронтових територіях (76,5%); небезпечність території через її замінованість (66,7%); суттєве погіршення матеріальної спроможності клієнтів (66,7%) (рис. 1).

Серед можливостей розвитку туристичного бізнесу Харківської області більшість зазначили, що перспективним є розвиток туристичної інфраструктури (54,5%); залучення фінансування та стимулювання інвестицій від вітчизняних та міжнародних партнерів (53,8%); впровадження інновацій у сфері туризму (60,6%); розробка нових туристичних продуктів у громадах (50,4%); отримання консультативних послуг (55,4%); підвищення кваліфікації, навчання (59,4%).

Проведений аналіз досліджуваної проблеми надав змогу зробити висновок, що для вирішення нагальних питань актуальним завданням сьогодення є запровадження управління на принципово нових засадах, формування стратегії розвитку туризму регіону і територіальних громад, програм і проєктів в контексті зумовлених війною нових обставин, та розробка конкретних заходів щодо досягнення поставле-

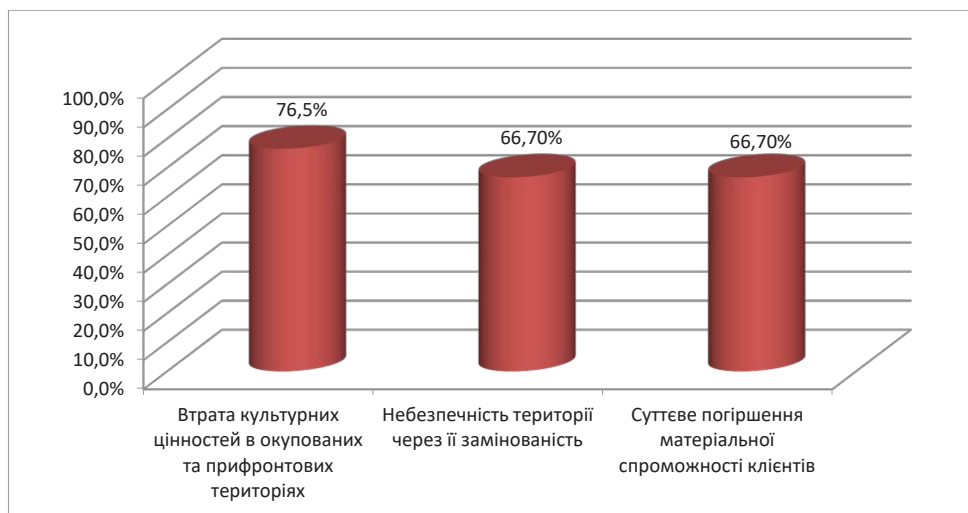

Рис. 1. Найбільші загрози для туристичного розвитку громади (за результатами опитування цільової аудиторії туристичного бізнесу в Харківській області)

Джерело: складено автором

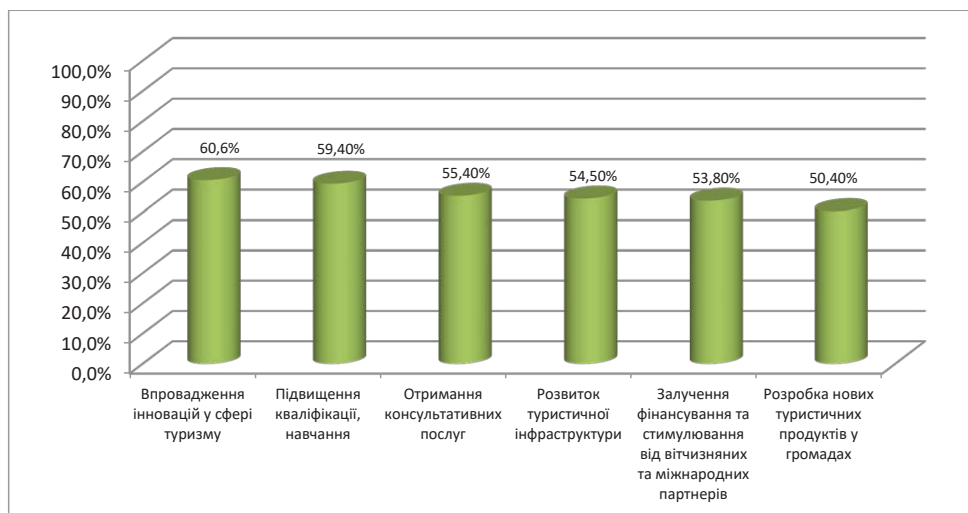

Рис. 2. Перспективні можливості розвитку туристичного бізнесу в Харківській області (за результатами опитування цільової аудиторії туристичного бізнесу в Харківській області)

Джерело: складено автором

ної стратегічної мети, створення умов для залучення інвестицій, формування позитивного іміджу туристичної Харківщини. Важливими є відновлення управлінських інституцій на рівні територіальних громад, що постраждали від військової агресії, та розробка стратегії повоєнного розвитку громад (з виокремленням туристичної складової).

Після війни на країну та її громадян чекає багато роботи по її відбудови. Відповідно до Указу Президента від 21 квітня 2022 року № 266/2022 «Питання Національної ради з відновлення від наслідків війни», розроблений План післявоєнного відновлення та розвитку України на найближчі 10 років [12], згідно з яким визначено основні проблеми, цілі, завдання у сфері туризму і курортів. Враховуючи цілі, які визначені на рівні держави, варто їх конкретизувати для відновлення діяльності галузі туризму регіону з урахуванням туристичного потенціалу регіону, заподіяної шкоди та перспектив відбудови.

Отже, нагальною є потреба розробки стратегій та механізмів стрімкого відновлення роботи туристичного бізнесу, який розпочне повноцінну роботу по закінченні воєнних дій, забезпечення послідовної вертикальної координації між регіональними та місцевими органами влади щодо розвитку туризму. Реалізуючи державну політику у сфері туризму на регіональному рівні, необхідно спрямувати зусилля на створення належних умов для розвитку безпечних видів туризму, формування різноманітних конкурентоспроможних комплексних туристичних продуктів, масштабування туристичного інформаційного поля.

Для стабільного розвитку туристична індустрія потребує партнерства на всіх рівнях. Важливо, щоб місцева влада, представники громадянського суспільства, органи місцевого самоврядування продовжували працювати спільно з міжнародними агенціями та партнерами України. Тож доцільно враховувати думку громади, спиратися на підтримку громадських організацій і вже зараз необхідно напрацьовувати механізми щодо створення комфортних умов для розвитку бізнесу.

Для управлінського процесу важливим є стратегічне бачення розвитку галузі та розробка цільових програм. Оскільки наразі продовжуються бойові дії, наслідки яких негативно впливають на сферу туризму та призводять до згорання діючих програм, актуальним є завчасне проведення моніторингу інфраструктури туризму, вжиття необхідних заходів щодо відновлення функціонування туристичних локацій, модернізації туристичних об'єктів. Для цього доцільно розробляти регіональні і місцеві програми розвитку туризму, які стануть концептуальною базою для повоєнного розвитку туризму на Харківщині як високорентабельної галузі економіки, важливого формату культурного, духовного та патріотичного виховання наших громадян.

Програма повинна передбачати подальший розвиток сфери туризму шляхом здійснення комплексу заходів щодо інвентаризації, відновлення, збереження й зміцнення туристичної інфраструктури, удосконалення туристичного бізнесу відповідно до європейських практик, створення умов для його розвитку та розширення асортименту туристичних послуг за рахунок розвитку різноманітних видів туризму з урахуванням патріотичної, історичної, краєзнавчої, екологічної, гастрономічної, воєнної та іншої тематики, залучення до подорожей вразливих категорій громадян, поліпшення транспортного обслуговування, запровадження діджитал-промоції як найбільш результативного різновиду промоції в сучасних реаліях.

Важливим завданням є формування на вітчизняному та міжнародному туристичних ринках повоєнного туристичного іміджу Харківщини як зони безпечного відпочинку. Особливу увагу слід приділити безпеці туризму та безбар'єрному доступу до туристичних об'єктів.

Висновки. Результати наукової розвідки вказують на шляхи повоєнного відновлення галузі туризму та необхідність удосконалення механізмів управління туризмом на регіональному рівні. Зазначимо, що в умовах війни перед управліннями різних рівнів постали нові завдання щодо управління галуззю туризму.

У зв'язку з воєнними діями на Харківщині та із замінуванням територій, в першу чергу необхідно запровадити безпекову стратегію для відновлення туристичних подорожей, проводити роботу з суб'єктами туристичного бізнесу, які організують тури, перевізниками, представниками громад і туристами щодо безпечного відвідування об'єктів у повоєнний час.

З метою, збереження культурного потенціалу, історичних цінностей, формування нової спадщини та розвитку пріоритетних видів туризму необхідно розробити Програму розвитку туризму Харківської області з конкретно визначеними завданнями, реалізація яких після перемоги України та завершення повномасштабної збройної агресії РФ дозволить відродити найпопулярніші туристичні об'єкти, покращити туристичну інфраструктуру та сприятиме зростанню туристичних потоків.

Потрібно буде сформулювати нові змісти для повоєнного туризму. Зокрема, запровадити маршрути пам'яті, налагодити співпрацю з громадськими організаціями, благодійними фондами, потенційними інвесторами щодо впровадження спільних ініціатив та грантових проєктів для відновлення туризму, активізувати участь громад у міжнародних туристичних проєктах та посилити туристично-інформаційний обмін з регіонами України та іншими країнами.

Наукова новизна. Подальший розвиток отримало дослідження взаємозв'язку управління туризмом з воєнними діями та стратегіями щодо відновлення діяльності галузі у повоєнну добу. Були уточнені пріоритетні напрямки та механізми управління туризмом на регіональному рівні в повоєнний період.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані при формуванні стратегії розвитку туризму та розробці регіональних цільових програм у повоєнний час.

Перспективи подальших досліджень пов'язані із здійсненням компаративного аналізу проблем та викликів розвитку туристичної сфери за наслідками війни, формуванні стратегії гостинності Харківщини як цікавої та безпечної дестинації для туристів і просуванні її привабливості з використанням діджитал-технологій.

Список використаних джерел:

1. Зарубіна А., Сіра Е., Демчук, Л. Особливості туризму в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-14>
2. Роїк О.Р., Недзвецька О.В. Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки*. 2022. Вип. 46. С. 11–15. DOI: <https://10.32999/ksu2307-8030/2022-46-2>
3. Моца А., Шевчук С., Серета Н. Перспективи післявоєнного відновлення сфери туризму в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-31>
4. Носирев О., Деділова Т., Токар І. Розвиток туризму та індустрії гостинності в стратегії постконфліктного відновлення економіки України. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2022. Вип. 1 (26). С. 55–68. DOI: <https://doi.org/10.33108/sep2022.01.055>
5. Сіра Е.О., Голубець І.М., Безрученков Ю.В. Післявоєнне відновлення туризму в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2022. Вип. 68. С. 155–158. DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct68-27>
6. Барвінок Н.В. Перспективи розвитку воєнного туризму на території України після закінчення російсько-української війни. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2022. Вип. 18 (2). С. 206–217. DOI: <https://doi.org/10.15330/apred.2.18.206-217>
7. Перегуда Ю., Кривоберець М. Державна підтримка підприємств туристичної галузі в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. *Підприємництво та інновації*. 2022. Вип. 23. С. 16–20. DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/23.3>
8. Лелюк О. Можливості післявоєнного відновлення галузі туризму в Україні. *Географія та туризм : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., 28 лют. – 1 берез. 2023 р. Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди*, 2023. С. 368–374.
9. Баженова С., Пологовська Ю., Бикова М. Реалії розвитку туризму в Україні на сучасному етапі. *Наукові перспективи*. 2022. Вип. 5 (23). С. 168–180. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-5\(23\)-168-180](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-5(23)-168-180).
10. Стратегія розвитку Харківської області на 2021–2027 роки. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/1026/102538/files/Стратегія.pdf>
11. Рейманн М., Корнус О., Паланг Х., Корнус А. Особливості розвитку туристичної діяльності у Сумській області в умовах війни та перспективи на майбутнє. *Наукові записки СумДПУ ім. А.С.Макаренка. Географічні науки*. 2023. Вип. 2 (4). DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7711685>

12. Проект Плану відновлення України. *Матеріали робочої групи «Відновлення та розбудова інфраструктури. Сфера туризму і курортів»*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni/robochi-grupi>

References:

1. Zarubina A., Sira E., Demchuk L. (2022) Osoblivosti turizmu v umovah voyennogo stanu [Peculiarities of Tourism in a State of War]. *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-14>
2. Roik O., Nedzvetska O. (2022) Shlyahi rozvitku turistichnoyi sferi Ukrayini u voyennij period [Ways of Development of the Tourist Sphere of Ukraine in the War Period]. *Naukovij visnik Hersonskogo derzhavnogo universitetu. Seriya: Ekonomichni nauki*, vol. 46, pp. 11–15. DOI: <https://10.32999/ksu2307-8030/2022-46-2>
3. Motsa A., Shevchuk S., Sereda N. (2022) Perspektivi pislyavoyennogo vidnovlennya sferi turizmu v Ukrayini [Prospects of the Post-War Recovery of Tourism in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-31>
4. Nosyriev O., Dedilova T., Tokar I., (2022) Rozvitok turizmu ta industriji gostinnosti v strategiyi postkonfliktnogo vidnovlennya ekonomiki Ukrayini [Tourism and Hospitality Development in the Ukrainian Economics Strategy of Post-Conflict Reconstruction]. *Socialno-ekonomichni problemi i derzhava*, vol. 1 (26), pp. 55–68. DOI: <https://doi.org/10.33108/sepd.2022.01.055>
5. Sira E., Holubets I., Bezruchenkov Y. (2022) Pislyavoyenne vidnovlennya turizmu v Ukrayini [Post-War Recovery of Tourism in Ukraine]. *Infrastruktura rinku* [Market Infrastructure], vol. 68, pp. 155–158. DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct68-27>
6. Barvinok N.V. (2022) Perspektivi rozvitku voyennogo turizmu na teritoriyi Ukrayini pislya zakinchennya rosijsko-ukrayinskoyi vijni [Prospects for the Development of Military Tourism on the Territory of Ukraine After the End of the Russian-Ukrainian War]. *Aktualni problemi rozvitku ekonomiki region*, vol. 18 (2), pp. 206–217. DOI: <https://doi.org/10.15330/apred.2.18.206-217>
7. Pehuda Y., Kryvoberec M. (2022) Derzhavna pidtrimka pidpriemstv turistichnoyi galuzi v umovah voyennogo stanu ta pislyavoyennogo vidnovlennya [State Support of Enterprises in the Tourist Industry in the Conditions of Maritime and Post-War Reconstruction]. *Pidpriyemnictvo ta innovaciyi*, vol. 23, pp. 16–20. DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/23.3>
8. Leliuk O. (February 28 – March 1, 2023) Mozhlivosti pislyavoyennogo vidnovlennya galuzi turizmu v Ukrayini [Possibilities of Post-War Restoration of the Tourism Industry in Ukraine]. *Geografiya ta turizm: materialy VI Vseukr. nauk.-prakt. Internet-konf. Harkiv: HNPU im. G.S. Skovorodi*, pp. 368–374.
9. Bazhenova S., Pologovska Iu., Bykova M (2022) Realiyi rozvitku turizmu v Ukrayini na suchasnomu etapi [Realities of Tourism Development in Ukraine at the Present Stage]. *Naukovi perspektivi*, vol. 5 (23), pp. 168–180. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-5\(23\)-168-180](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-5(23)-168-180)
10. Strategiya rozvitku Harkivskoyi oblasti na 2021–2027 roki [Kharkiv Region Development Strategy for 2021–2027]. Available at: <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/1026/102538/files/Стратегія.pdf>
11. Reimann M., Kornus O., Palang H., Kornus A. (2023) Osoblivosti rozvitku turistichnoyi diyalnosti u Sums'kij oblasti v umovah vijni ta perspektivi na majbutnye [Peculiarities of Development of Tourism in Sumy Region in the Conditions of War and Prospects for the Future]. *Naukovi zapiski SumDPU im. A.S. Makarenka. Geografichni nauki*, vol. 2, issue 4. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7711685>
12. Projekt Planu vidnovlennya Ukrayini [Draft Recovery Plan for Ukraine]. *Materiali robotochoyi grupi "Vidnovlennya ta rozbudova infrastrukturi. Sfera turizmu i kurortiv"*. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni/robochi-grupi>